

NAZARIY TILSHUNOSLIKDA SISTEMA VA STRUKTURA TUSHUNCHALARINING AHAMIYATI

Xayrullayeva Nodira Baxtiyor Qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

4-bosqich talabasi O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

Norova Shahodat Baxodirovna

O'qituvchi

Annotatsiya:

Nazariy tilshunoslik sohasi inson tili asosidagi murakkab tuzilmalar va tizimlarni o'rganadi. Ushbu ilmiy maqolada tizim va tuzilish tushunchalarining nazariy tilshunoslikdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Til tizimlari va tuzilmalarini boshqaradigan tamoyillarni tushunish orqali tadqiqotchilar tilni o'zlashtirish, tushunish va muloqot jarayonlarini yoritishi mumkin. Ushbu maqola nazariy tilshunoslikdagi tizim va tuzilish tushunchalarining asosiy roli va ularning turli tilshunoslik subsiplinlariga ta'siri haqida umumiy ma'lumot berishga qaratilgan.

1.Kirish:

Til murakkab kognitiv va ijtimoiy hodisa sifatida tizimli tuzilmalarning murakkab tarmog'ini o'z ichiga oladi. Nazariy tilshunoslikdagi tizim va tuzilish tushunchalari til sirlarini ochishda asosiy rol o'ynaydi. Ushbu maqola asosiy til subdomenlarida, jumladan fonologiya, sintaksis va semantikada ushbu tushunchalarning ahamiyatini yoritadi.

Tildagi tovush qoliplarini o'rganuvchi fonologiyada tizim tushunchasi til ichidagi turli nutq tovushlarining joylashishi va tashkil etilishini bildiradi. Fonologik tizimlar tillar orasida juda katta farq qilishi mumkin, ba'zi tillar boshqalarga qaraganda aniqroq tovushlarga ega. Misol uchun, ingliz fonologiyasi juda ko'p unli va undosh tovushlardan iborat murakkab tizimga ega, Gavayi fonologiyasida esa kamroq aniq tovushlar bilan oddiyroq tizim mavjud.

Fonologiyadagi struktura bu nutq tovushlari qanday tashkil etilganligi va so'z va jummalarni yaratish uchun birlashtirilganligini anglatadi. Fonologik tuzilishga bo'g'in tuzilishi, urg'u naqshlari va fonotaktika (tovushlarning ruxsat etilgan birikmalari) kabi naqshlar kiradi. Misol uchun, ingliz tilida so'zlar odatda undosh-unli-undosh (CVC) bo'g'in tuzilishiga ega va urg'u naqshlari so'z yoki gapda qaysi bo'g'inlarga ko'proq urg'u berishini aniqlaydi.

Sintaksisda jumla tuzilishini o'rganadigan tizim tushunchasi so'zlarning grammatik jihatdan to'g'ri gaplar hosil qilish uchun qanday birikishini tartibga soluvchi qoida va tamoyillarni anglatadi. Sintaktik tizimlar ma'noni etkazish uchun so'zlar, iboralar va bo'laklarning joylashishini o'z ichiga oladi. Turli tillarda turli xil sintaktik tizimlar mavjud va bu tizimlarni tushunish bizga jumlar qanday tuzilgan va talqin qilinishini tushunishga yordam beradi.

Sintaksisdagi tuzilish deganda gap ichidagi soʻz va iboralarning ierarxik tashkil etilishi tushuniladi. Bu soʻzlarning otlar, feʼllar, sifatlar va qoʻshimchalar kabi turli grammatik toifalarga joylashishini, shuningdek, ushbu turkumlar oʻrtasidagi munosabatlarni oʻz ichiga oladi. Misol uchun, ingliz tilida asosiy jumla tuzilishi sub'ekt, fe'l va ob'ektdan iborat (masalan, "U olma yeydi"), lekin boshqa tillarda soʻz tartibining turli shakllari boʻlishi mumkin.

Semantikada tildagi ma'noni oʻrganadigan tizim tushunchasi ma'nolarni tashkil etish va turli soʻzlar va iboralar oʻrtasidagi munosabatlarni anglatadi. Semantik tizimlar soʻzlar va iboralarning bir-biri bilan qanday bogʻliqligini va ular jumla yoki nutqning umumiy ma'nosiga qanday hissa qoʻshishini oʻz ichiga oladi. Masalan, tilning semantik tizimi "it", "mushuk" kabi soʻzlarning ma'nosini, "hayvonlar" turkumi a'zolari sifatida bir-biriga qanday munosabatda boʻlishini belgilaydi.

Semantikadagi struktura soʻzlar va gaplar ichidagi ma'noning tashkil etilishi va tarkibini anglatadi. Bunga gapning turli qismlari oʻrtasidagi munosabat, masalan, predmet-fe'l kelishigi, zamon va tomon belgilari, inkor kabilar kiradi. Semantik tuzilmani tushunish ma'noli soʻzlarni talqin qilish va ishlab chiqarish uchun juda muhimdir.

2. Fonologiyada tizimlilik:

Fonologiya tilda tovushlarni va ularning tizimli tashkil etilishini oʻrganadi. Tizim tushunchasi fonemalarni, oʻziga xos xususiyatlarni va fonologik jarayonlarni tahlil qilish uchun asos yaratadi. Fonologik tizimlarni tushunish tilshunoslarga tilni oʻzlashtirish va nutqni idrok etishni tadqiq qilish uchun juda muhim boʻlgan tilga xos fonologik naqshlar va fonetik oʻzgaruvchanlikni tushuntirishga imkon beradi.

3. Sintaksisdagi strukturaviy tashkilot:

Sintaksis gapdagi soʻz va iboralarning joylashishi va ierarxik tuzilishini oʻrganadi. Tizimli diagrammalar, formulalar va strukturaviy modellar tillardagi sintaktik tuzilmalarni tahlil qilishda yordam beradi. Sintaktik tizimlarni oʻrganish orqali tadqiqotchilar til universallari, grammatik bogʻliqliklar va til oʻzgarishi haqida tushunchaga ega boʻladilar. Sintaksisdagi strukturani oʻrganish lingvistik tipologiya, tilni kompyuterda qayta ishlash va psixolingvistikaga ta'sir qiladi.

4. Semiotika va strukturaviy semantika:

Tildagi ma'noni oʻrganuvchi semantika lingvistik belgilar, kategoriyalar va ularning oʻzaro aloqadorligini tushunish uchun tizimlar tushunchasiga tayanadi. Strukturaviy semantika tilda ma'nolar qanday tuzilganligini tekshiradi, soʻz ma'nolarining tizimli tashkil etilishini, leksik munosabatlarni va gap semantikasini oʻrganadi. Ushbu yondashuv orqali tadqiqotchilar tilni tushunish, noaniqlikni hal qilish va matnni talqin qilishning nozik tomonlarini tushunishlari mumkin.

5. Tilni o'zlashtirishga ta'siri:

Tizim va tuzilish tushunchalarini birlashtirib, nazariy tilshunoslik tilni o'zlashtirish jarayonlarini tushunishimizga hissa qo'shadi. Til tizimlari va tuzilmalari bolalar uchun til qoidalarini o'zlashtirish va grammatik kompetentsiyani shakllantirish uchun asos yaratadi. Tizimlilikni o'rganish til universalligi va til rivojlanishida kuzatilgan o'zgaruvchanlikni tushuntirishga yordam beradi.

6. Tizim va tuzilma tushunchalarini tilni qo'llash bilan bog'lash:

Tizim va tuzilish tushunchalari nazariy tilshunoslik doirasidan tashqariga chiqib, til o'rgatish, tarjimashunoslik, tabiiy tilni qayta ishlash va nutq patologiyasida qo'llanishlarni topadi. Til tizimlarini tashkil etish tamoyillarini tushunish samarali muloqot, mashina tarjimasi, til texnologiyasini ishlab chiqish va klinik aralashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, tizim va tuzilish tushunchalari tilning murakkab tomonlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu tushunchalar fonologiya, sintaksis va semantikani o'rganishga asos bo'lib, tilshunoslarga tilning murakkab tarmog'ini ochish va insonlar muloqotini tashkil etuvchi asosiy elementlarni o'rganish imkonini beradi.

Nazariy tilshunoslikda tizim va tuzilma tushunchalarining ahamiyatini inkor etib bo'lmaydi. Ular lingvistik tahlilning asosini tashkil etib, tadqiqotchilarga til sistematikasi, sintaktik tuzilmalar va semantik tashkilotning nozik tomonlarini ochish imkonini beradi. Ushbu tushunchalarning kengroq qo'llanilishi ularning til bilan bog'liq sohalardagi ajralmas rolini ta'kidlaydi va natijada insonning til qobiliyati haqidagi tushunchamizni boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев, Алимардон Хайдарович. "FEATURES OF DRAWING ACTIVITIES BASED ON IMAGINATION AND MEMORY." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.3 (2019): 340-343.
2. Khaydarovich, Abdullayev Alimardon. "Colors in Descriptive Art." International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development 2.12 (2020): 20-22.
3. Абдуллаев, Алимардон Хайдарович. "РИШТАНСКИЙ ГОНЧАР-УСТА РУСТАМ УСМОХОВ." NovaInfo. Ru 1.61 (2017): 452-461.
4. Abdullaev, A. K. "THE BASIS IS GENERALIZED AND VERIFICATION ALGORITHMS FOR OPTIMAL CONTROL OF MOBILE INDUSTRIAL ROBOTS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 279-285.

5. Abdullaev, A. K. "THE APPEARANCE OF A MATHEMATICAL MODEL AND SOFTWARE DEVELOPMENT SYSTEM AS A CONTROL OBJECT OF A ROBOT." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 286-291.
6. Abdullaev, A. K. "THE BASIS IS THE BASIC OF A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CHARACTERISTICS AND FORM OF SPATIAL STRUCTURE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 122-127.
7. Khaydarovich, Abdullaev Alimardon. "DEVELOPMENT AND FORMATION OF COLOR-IMAGE ART." Open Access Repository 8.11 (2022): 31-34.
8. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "THE ROLE OF MODERN SCULPTURE IN UZBEKISTAN: A FUSION OF TRADITION AND CONTEMPORARY EXPRESSION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 808-810.
9. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "CONTEMPORARY TRENDS AND INNOVATIONS IN SCULPTURE IN UZBEKISTAN: EXPLORING THE INTERSECTION OF TRADITION AND MODERNITY." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 448-450.
10. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "THE NAVIRON PATH OF CRAFTS TODAY AND ITS ROLE IN YOUTH MATURATION." American Journal of Pedagogical and Educational Research 9 (2023): 13-15.
11. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "ISSUES OF AWAKENING THE INCENTIVE OF YOUNG PEOPLE TO CRAFTS." E Conference Zone. 2023.
12. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "THE ISSUE OF EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF CRAFTS." American Journal of Pedagogical and Educational Research 9 (2023): 16-19.
13. Abdullaev, Alimardon Khaydaraliyevich. "ROLE OF CRAFT TRADITIONS IN YOUTH LIFE." E Conference Zone. 2023.